

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КЕРЕЦМАН Василь Юрійович

**ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО НА ЗАКАРПАТТІ
ПОЧАТКУ ХІХ - 30-х рр. ХХ ст.**

Спеціальність 07.00.02 - історія України

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук**

Ужгород—1995

АВ 32. 564

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України Ужгородського державного університету

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор
Задорожний Володимир Євгенович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
Шманько Георгій Іванович
кандидат історичних наук
Данилюк Дмитро Дмитрович

Провідна організація - Інститут історії України НАН України.

Захист відбудеться 30 травня 1995 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.15.01.04 в Ужгородському державному університеті (294000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ужгородського держуніверситету - м.Ужгород, вул. Капітульна, 9.

Реферат розісланий 28 квітня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

 М.П.Матьовка

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00754927 (У)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. В період розбудови Української держави закономірно зростає інтерес до її минулого, в якому часто шукаємо ключ для розв'язання тих чи інших сучасних проблем. Визначальною рисою пострадянської історичної науки в Україні є повернення в науковий обіг забутих і заборонених концепцій, сюжетів, імен. На книжкових полицях з'являються праці класиків української історичної науки та нові оригінальні дослідження. Невід'ємними рисами наукового процесу стають плюралізм, деідеологізація, об'єктивність. Переосмислюються, а інколи й відкриваються заново величезні пласти фактичного й джерельного матеріалу. Відкриті колишні спефонди бібліотек та архівів. Міцніють контакти між вченими різних країн, що сприяє дискусіям, в яких викристалізуються обриси нових проблем та шляхи їх вирішення.

Складні сучасні процеси викликають зацікавлення не лише до української історії в цілому, а й до минулого її регіонів, окремі з яких пройшли своєрідний історичний шлях, часто у складі ворогуючих державних утворень. Це одна з причин відцентрових тенденцій, що ускладнює державотворчий процес, зумовлює складності входу регіонів до єдиного державно-правового простору України.

Одним із шляхів подолання такої ситуації є вивчення історії окремих місцевостей, областей України, обмін науковою продукцією, виховання толерантності, взаємоповаги, в тому числі в середовищі науковців та студентства. Це, безумовно, сприятиме кращому розумінню змісту української історії, консолідації народу для подолання труднощів, що виникають на початкових етапах державотворення.

З огляду на вищесказане, зростає роль історичного краєзнавства - спеціальної історичної дисципліни, мета якої - всестороннє вивчення того чи іншого регіону України. Один з пріоритетних напрямків

історико-краєзнавчих досліджень на сучасному етапі - критичне освоєння наукової спадщини, узагальнення і практичне використання багатого досвіду краєзнавців минулого¹.

Це особливо актуально для Закарпаття, яке лише в середині ХХ ст. стало складовою частиною Української держави, а до того входило до складу Угорщини, Австрії, Австро-Угорщини, Чехословаччини. Кожна з цих держав намагалася різними методами нав'язати місцевому населенню свою систему цінностей та ідеологію. Одним з методів, що активно застосовувався впродовж двох останніх століть, була спроба вплинути на історичну пам'ять населення, штучно вип'ячуючи одні і замовчуючи інші факти, імена тощо. На рубежі ХVІІІ - ХІХ ст. закономірно активізувався процес самопізнання, він став безперервним, оформився в історико-краєзнавчу традицію, що існувала як невід'ємна, специфічна складова частина культурного процесу Закарпаття. Десятки, а то й сотні дослідників внесли різний за якістю і кількістю вклад в дослідження минулого краю.

На жаль, органічний розвиток історико-краєзнавчої традиції, що досягла високого рівня розвитку у 20-30-х рр. ХХ ст., був деформований, коли в кінці 30-х рр. ХХ ст. Закарпаття було окуповане Угорщиною, а згодом стало частиною Радянського Союзу. Більшість із зробленого до 1945 р. радянська історіографія вважала помилковим чи шкідливим. Замовчувалися імена сотень вчених, їх праці. Вони, якщо і з'являлися на сторінках часописів і монографій, то лише епізодично, часто у спротореному вигляді. Недоступною для дослідників була і більшість джерел.

Предмет та хронологічні рамки дослідження. Предметом даного дисертаційного дослідження є всебічне комплексне вивчення історико-краєзнавчої справи на Закарпатті в ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. Зроблена

¹ Зрочко І.Т. Актуальні питання історичного краєзнавства // Український історичний журнал. 1986. №7. С.80-82.

спроба внутрішньої періодизації цього процесу, досліджуються основні історико-краєзнавчі праці, написані у вказаний період, епістолярна спадщина дослідників, роль та вклад державних, церковних органів, культурно-освітніх товариств у розвиток історичного краєзнавства, напрямки та результати історико-краєзнавчої роботи.

Крім місцевих краєзнавців, досліджуються праці вчених з Галичини, Росії, Чехословаччини, які були опубліковані чи стали широко відомими на Закарпатті і можуть розглядатися як невід'ємна складова частина краєзнавчої спадщини краю. Аналізуючи вклад того чи іншого дослідника, намагаємося враховувати професіоналізм та аргументованість його праць, а не його національну чи політичну приналежність. Термін "Закарпаття" вживається в межах сучасної Закарпатської області України.

Хронологічні рамки дослідження (початок XIX - 30-і рр. XX ст.) визначаються тим, що на початку XIX ст. створено перші відомі на сьогодні історико-краєзнавчі праці на території краю, зароджується безперервна історико-краєзнавча традиція, а в кінці 30-х рр. XX ст. цей процес був загальмований, і, частково, розірваний, у зв'язку з фашистською окупацією краю і дальшими військово-політичними подіями. Це закінчений хронологічний відрізок, етапи всередині якого логічно змінюють один одного.

Ступінь наукової розробки теми. Вивчення історико-краєзнавчого руху XIX - 30-х рр. XX ст. не було до цього часу предметом окремого наукового дослідження. Однак ряд істориків, досліджуючи минуле Закарпаття, давали оцінку окремим краєзнавцям, їх працям, намагалися узагальнювати зроблене попередниками. До кінця XIX ст. було накопичено значну кількість праць з історії Закарпаття, що належали перу десятків авторів. Виникла об'єктивна необхідність у створенні узагальнюючих робіт, що підвели б підсумки зробленого і накреслили орієнтири для майбутніх дослідників. Перші

такі спроби здійснили Ю.Жаткович та І.Філевич¹. В.Францев у 1901 р. зробив своєрідний аналіз наукових праць, присвячених вивченню Закарпаття². Автор зосередився на дослідниках з Росії, але поза його увагою не залишилися місцеві краєзнавці А.Балудянський, А.Добрянський; С.Гомічков, А.Крालицький, І.Дулішкович, К.Мейсарош, О.Духнович, Ю.Жаткович, І.Сільвій.

Особливої уваги заслуговує робота Є.Перфещького "Обзор угрорусской историографии", що побачила світ у 1914 р³. Це був єдиний на той час систематичний виклад історико-краєзнавчого процесу на Закарпатті, від його початку до кінця XIX ст. Автор уникав категоричних оцінок ролі окремих дослідників, але інформаційна насиченість його дослідження надзвичайно висока. Є.Перфещький автор ряду праць з історії краєзнавства на Закарпатті⁴.

У 20-30-х рр. XX ст. продовжувалось вивчення історико-краєзнавчої спадщини попереднього періоду. Праці, присвячені цій проблематиці, можна умовно поділити на дві групи: ті, що присвячені окремим історичним працям, їх авторам та більш широкі, аналітичні роботи. В полі зору дослідників залишалася постать автора шеститомної рукописної "Історії карпатських русинів" М.Лучкая. Йому присвячені праці В.Гаджеги, та Ф.Тіхого⁵. Останній, зокрема, зауважив, що І.Дулішкович настільки використав працю М.Лучкая, що його "Исторические черты угро-русских" і дещо скороченим перекладом "Історії карпатських русинів"⁶. Цінні бібліографічні

¹ Zsalkovics K. Magyarországi oroszok történetirásának története // Szazadok - Budapest, 1890 - №4. - С. 563-573; Филевич И.П. Угорская Русь и связанный с нею вопросы и задачи русской исторической науки. - Варшава, 1894.

² Францев В. Обзор важнейших изучений Угорской Руси. - Варшава, 1901.

³ Перфещький Е.Ю. Обзор угрорусской историографии // Известия отделения русского языка и словесности имп. Академии наук - Петербург, 1914. - Т. XIX. - кн. I. - С. 291-341.

⁴ Би-же "Brevis notitia" Іоанніки Базиліонца // Наше минуле - Київ, 1919. - №1-2.

Nezduletizese stadia o bejnasch Podkarpatske Rusi // Sbornik filosoficke fakulty university Komenského v Bratislave. - 1922. - №6.

⁵ Гаджега В. Михала Лучкая життєпис і твори. - Ужгород, 1929. - Т. I. - Michal i Luckaj // Slovansky sbornik venovany prof. F. Pastrikovi. - Praha, 1923. - С. 215-230.

⁶ Tichy F. Michal Lucka. - С. 216.

матеріали, що стосувалися творчої спадщини О.Духновича та А.Кралицького, опублікував відомий російський дослідник Ф.Арістова¹. Сам він, як дослідник історії Закарпаття, став об'єктом вивчення П.С.Федора². В цьому відношенні заслуговують також на увагу праці Д.Зубрицького "Наш А.Духнович", "Александр Павлович "Иван Фогораший" В.Гаджеги, "Краткий очерк деятельности А.И.Добрянского" П.Федора, "Заметки И.С.Орлая о Карпатской Руси" А.Флоровського, були опубліковані у міжвоєнний період. Біографіям А.Добрянського, І.Сильвая та І.Раковського були присвячені книги О.Попова³. Доли джерел з історії Закарпаття торкався Г.Стрипський⁴.

Досить детально вивчивши біографії та основні праці краєзнавців XIX ст., дослідники Закарпаття у 20-30-х рр. XX ст., переважно, не виділяли наукову, в тому числі історико-краєзнавчу традицію від культурного та літературного процесу в цілому. Тому в ряді випадків цінні зауваження щодо історії краєзнавчого руху XIX - початку XX ст. знаходяться у працях, присвячених історії закарпатської літератури. Так, Ю.Яворський у праці "Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности" побіжно дає оцінку і цитує багатьох дослідників XIX - початку XX ст.⁵. Двома роками раніше з-під його пера вийшла праця "Из истории научного исследования Закарпатской Руси", в якій автор після короткого екскурсу в закарпатську історіографію зосередився на вкладі у вивчення минулого Закарпаття російських вчених О.Петрова і В.Францева⁶. Йому ж належать статті "К библиографии литературы об А.В.Духновиче", "К изучению

¹ Аристов Ф. Хронологический перечень напечатанных сочинений А.В.Духновича - Ужгород, 1928; Вилъе А.Ф. Кралицкой // Карпаторусская сборник. - Ужгород, 1930. - С.69-73

² Федор П.С. Федор Теодорович Аристов (К 25-летию его научно-литературной деятельности). - Ужгород, 1930.

³ Попов А.В. И.А.Сильвай и И.И.Раковский - Мукачево, 1926

⁴ Стрипський Г. Где документи старшої історії Подкарпатської Русі - Ужгород, 1924.

⁵ Яворський Ю.А. Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности - Львов, 1930.

⁶ Яворський Ю.А. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. - Прил. 1926.

А.Ф.Крالیцького", "Последний труд А.Л.Петрова", "Из наследия по А.Л.Петрове", опубліковані у міжвоєнний період.

Цінний бібліографічний матеріал, що дозволяє прослідкувати розвиток історико-краєзнавчої думки, був вміщений у праці Й.Краля¹. Ще одна аналогічна праця була опублікована в 1932 р². Дякні думки з приводу сучасного стану та перспектив розвитку історичного краєзнавства на Закарпатті висловив О.Петров у праці "Задачи карпаторусской историографии"³.

Цікавий історіографічний матеріал знаходимо у статтях, вміснених у енциклопедичному виданні "Ceskoslovenska vlastiveda". Наприклад А.Гартл у статті "Писемність підкарпатських русинів" проаналізував вклад М.Лучкая, А.Балудянського, О.Духновича, І.Митрака, Є.Фенцика, В.Гаджеги та ін. у вивчення історії Закарпаття. Деяку інформацію про перші закарпатські газети, їх редакторів та співробітників подав у цьому ж виданні Г.Геровський.

Діячам закарпатської літератури, які, крім іншого, досліджували минуле свого краю, були присвячені синтезуючі дослідження "Очерк карпаторусской литературы" Д.Вергуна, "Очерки культурной истории Подкарпатской Руси" Ю.Русака, "Очерки карпаторусской литературы со второй половины XIX столетия" П.Федора, "Десять років підкарпаторуського письменства" та "Літературне відродження карпатських русинів" А.Гартля, "Рутенська література та культура Підкарпаття" О.Бонкало. Особливу зацікавленість викликає праця Є.Недзельського, який спеціально досліджує місце і роль І.Базилевича, М.Лучкая, І.Орлая, Ю.Венеліна в історико-краєзнавчому процесі Закарпаття⁴.

¹ Kral J. Geograficka bibliografija Podkarpatske Rusi. - Praha, 1923. - Т I. 1928. - Т II.

² Publikacie pro zemi Podkarpatska Rus / Sestavil Gustav Bianchi. - Banská Bystrica, 1932.

³ Петров А.Л. Задачи карпаторусской историографии. - Прага, 1930.

⁴ Недзельский Е. Очерк карпаторусской литературы. - Ужгород, 1952.

Під час угорської окупації Закарпаття було піддано ревізії ряд наукових концепцій, в т.ч. й історико-краєзнавчих. Прикладом цього є, наприклад, праця І.Кондратовича "Нови пути подкарпатской историографии". Значний масив літератури, в т.ч. присвяченої краєзнавцям XIX - початку XX ст. зібрані і видали М.Ледекч та І.Гарайда¹.

У післявоєнний період різні аспекти історико-краєзнавчого процесу Закарпаття XIX - першої половини XX ст. досліджували, переважно, історики України та Чехословаччини. З.Неєдли видав у 1945 р. своє дослідження "Історія Закарпатської Русі до XIV ст.". Історіографічний вступ до цієї праці був присвячений дослідженням з історії Закарпаття другої половини XIX - 30-х рр. XX ст. В 60-80-х рр. історичне краєзнавство Закарпаття досліджуваного періоду було, переважно, об'єктом наукових зацікавлень вчених Словаччини. М.Мушинка опублікував у 1965 р. цікаву розвідку "До історії збирання українського фольклору Східної Словаччини", де проаналізував вклад у розвиток краєзнавства XIX ст. І.Фогораші, А.Дешка, Я.Головацького та ін². Т.Байцура видала в 1968 р. монографію, присвячену життю і діяльності Ю.Гуши-Венеліна, проаналізувавши, зокрема, його зацікавлення історією Закарпаття³. Пізніше вона видала книгу, присвячену іншому видатному уродженцю Закарпаття І.Орлею, що теж частково досліджував історію свого краю⁴. Деякі питання розвитку історичного краєзнавства на Закарпатті і в Східній Словаччині розглянули учасники міжнародного симпозіуму "Жовтень і українська культура", що відбувся у Пряшеві в 1968 р.⁵ М.Мушинка, зокрема, підняв питання про наукову діяльність відомого краєзнавця

¹ Загальна бібліографія Подкарпаття. Складили: М.Ледекч і І.Гарайда. - Ужгород, 1943.

² Мушинка М. До історії збирання українського фольклору Східної Словаччини // Науковий збірник Музею Української культури у Свіднику (НЗ МУК) - Пшемб, 1965. - Т.1. - С. 121-133.

³ Байцура Т. Юри Іванович Венелін. - Братислава, 1968.

⁴ Байцура Т. Іван Семенович Орлей. - життя і діяльність. - Братислава - Пшемб, 1977.

⁵ Жовтень і українська культура. Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму. - Пряшів, 1968.

міжвоєнного періоду І.Панькевича. М.Кроуї спробував з'ясувати місце Закарпатської України в наукових зацікавленнях чеського дослідника Я.Затлоукала. П.Лінтур виступив з тезами про роль у журналістиці Закарпаття журналу "Листок", що активно пропагував історико-краєзнавчі знання.

Актуальний матеріал з історії історичного краєзнавства на Закарпатті друкувався тривалий час на сторінках журналу "Дукля", зокрема, під рубрикою "Матеріали до Словника культури українців Чехословаччини". Тут були опубліковані біографічні нариси про Г.Стрилського, Ф.Агія, В.Бірчака, О.Бонкало, Ф.Арістова, А.Гартла, Ф.Заплетала та інших дослідників минулого Закарпаття.

Цікаві дослідження публікуються вченими Східної Словаччини на сторінках "Наукового збірника Музею української культури у Свиднику". Вкладу І.Орлая у розвиток історичних знань присвячена одна із статей Т.Байцури. Ряд статей присвячені аналізу наукової та громадської діяльності І.Панькевича: "До громадської діяльності д-ра І.Панькевича в Закарпатській Україні" С.Ключурака, "Іван Панькевич як літературознавець" З.Геник-Березовської, "Іван Панькевич - дослідник пам'яток української мови" Л.Гумецької, "Іван Панькевич як діалектолог" Й.Дзендзелівського, "Іван Панькевич як фольклорист" О.Зілинського, "Листи Івана Панькевича до Володимира Гнатюка" М.Мушинки, "Іван Панькевич - людина і приятель" Ф.Тішого. Як цінне джерело заслуговує на увагу автобіографія І.Панькевича, опублікована у "Науковому збірнику Музею української культури"¹.

М.Мушинка присвятив дві статті відомому чеському досліднику Закарпаття Ф.Тішому. М.Неврі та В.Гривиза вивчали роль Є.Перфецького у дослідженні історії Закарпаття. Об'єктами наукового вивчення східнословачьких дослідників були також інші відомі громадські діячі та краєзнавці Закарпаття: О.Духнович, О.Павлович,

¹ Панькевич І. *Мій життєпис*. // НЗ МУК. Прашів, 1969. Т. 6. кн. 1. С. 225-232.

А.Крालицький. Особливу увагу історико-краєзнавчій діяльності останнього приділила Й.Голенда у монографії "А.Крालицький. Розвідка і вибрані твори"¹. Детальніший аналіз цим роботам дається в дисертації.

Аналізуючи вклад окремих громадсько-культурних діячів у розвиток історичного краєзнавства, вчені Словаччини привернули увагу і до питання про участь у цьому процесі перших періодичних видань газет "Свет" та "Карпат"². Пізніше цієї теми торкнувся молодий закарпатський дослідник В.Падяк³.

Відома вчена з Пряшова О.Рудловчак, видала цінні матеріали, а яких узагальнила окремі етапи історико-краєзнавчого руху на Закарпатті, досліджувала роль окремих краєзнавців, друкованих органів, громадських товариств у вивчення минулого Закарпаття⁴. Важливим доповненням до цієї праці стала "Хрестоматія української літератури XIX століття", що належить перу цієї ж авторки. При вивченні історико-краєзнавчого процесу на Закарпатті важливу інформацію знаходимо у бібліографічних роботах, опублікованих істориками Чехословаччини, особливо у таких виданнях, як "Чехословацькі праці про мову, історію і культуру слов'янських народів від 1760 року", "Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків", "Народознава література в Словаччині в 1901 - 1959 рр." Вивчення історії історичного краєзнавства на Закарпатті та в Східній Словаччині словацькими вченими продовжується.

Одним з перших істориків, що працювали на Закарпатті після 1945 р., проблеми історіографії історії Закарпаття досліджував

¹ Голенда Й. А.Крालицький. Розвідка і вибрані твори. - Пряшів, 1984.

² Рудловчак О. Газета "Свет" і її попередники. Бібліографія матеріалів "Света" // ІІЗ МУК-Пряшів, 1985. Т.12. С.33-146; Баботл Л. Закарпатська газета "Карпат" (1873 - 1885) // ІІЗ МУК - Пряшів, 1988. Т.15, кн.І. С.69-84.

³ Падяк В. Ужгородський тижневик та доля трьох його редакторів // Мовних Закарпаття. - 17 квітня 1991 р.

⁴ Рудловчак О. До історії виникнення закарпатськоукраїнського фольклору і етнографії в XIX та на початку XX ст. // ІІЗ МУК-Пряшів, 1976 - Т.7. С.337-386.

І. Коломієць. Його праці, на жаль, не вільні від ідеологічних нашарувань, що заважало істориків об'єктивно оцінити вклад того чи іншого вченого у вивчення минулого краю¹. Ближчими до наукової істини були літературознавці О. Мишанич і В. Микитась, що розглядали історичне краєзнавство XIX ст. у контексті загальнокультурних процесів². Цікаві доповіді були оприлюднені на республіканській науковій конференції "Культура і побут населення українських Карпат", що відбулася в Ужгороді у 1973 р.³ Її учасники, крім іншого, торкалися ролі ряду вчених України, Росії у вивченні минулого Закарпаття. Слід виділити доповіді О. Мазурка "З історії культурних взаємин Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XIX - на початку XX ст.", В. Задорожного "Закарпаття в російській публіцистиці першої половини XIX ст.", В. Палька "Деякі питання історії Закарпаття з найдавніших часів до кінця XVIII ст. в українській радянській історіографії", Я. Дашкевича "Становлення української етнографії Закарпаття на початку XIX ст.". Остання публікація, хоч і не позбавлена деяких помилок, дає цінний маловідомий матеріал про зародження краєзнавчого руху на Закарпатті на початку XIX ст.

В останній період історико-краєзнавчі процеси XIX - початку XX ст. все активніше досліджуються закарпатськими істориками. Свідченням цьому є, зокрема, проведення ряду наукових конференцій, присвячених видатним історикам минулого: Ю. І. Гуці-Венеліну, М. Лучкаю, Т. Легоцькому, О. Маркушу, І. Панькевичу. Десятки істориків всебічно проаналізували життєвий і творчий шлях

¹ Коломієць І. Г. История Закарпаття в исторических исследованиях // Коломієць І. Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. Т. I-II. Томск, 1962. - С. 542-582.

² Мишанич О. В. Литература Закарпаття XVII - XVIII століть. - К., 1964; Микитась В. ³ Дальня література Закарпаття. - Львів, 1966.

³ Культура і побут українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). - Ужгород, 1973.

краєзнавців, ввели в науковий обіг маловідомі джерела, намітили шляхи для дальших наукових пошуків.

Історіографія та історичне краєзнавство XIX - першої половини XX ст. займають особливе місце у науковому доробку ряду вчених Ужгородського держуніверситету, зокрема, Д.Данилюка. Крім виступів на багаточисельних конференціях, Д.Данилюк опублікував цілий ряд змістовних досліджень: "М.М.Лучкай - історик-славіст Закарпаття першої половини XIX ст.", "Оцінка творчої спадщини Ю.І.Гуци-Венеліна у вітчизняній історичній літературі", "З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.)", "Апотеоза срібної Землі", "В.М.Гаджега - дослідник історії і культури Закарпаття", "Історична спадщина О.В.Духновича", "Початки закарпатської історіографії". Логічним завершенням зробленого став захист Д.Данилюком докторської дисертації "Розвиток історичної науки в Закарпатті (з кінця XVIII - до середини XX ст.)". Відповідно до теми, автор зосереджується на вивченні наукової спадщини видатних закарпатських істориків, практично не торкаючись таких специфічних питань як роль аматорів у розвитку історико-краєзнавчої традиції на Закарпатті, участь у цьому процесі громадських, культурно-освітніх товариств, періодичної преси. Поза його увагою залишається вклад у історичне краєзнавство Закарпаття ряду дослідників Галичини, Росії, Чехії, наукові студії яких є частиною історико-краєзнавчого руху Закарпаття.

Наукова спадщина краєзнавців XIX - 30-х рр. XX ст. була і залишається предметом наукових зацікавлень вчених Ужгородського державного університету Я.Штернберга, О.Мазурка, Г.Павленка, В.Задорожного. Я.Штернберг досліджував окремі аспекти діяльності Ю.Венеліна та Т.Легоцького¹. Предметом наукових зацікавлень

¹ Штернберг Я.И. Первый сборник украинских народных песни из венгерских земель / Я. Штернберг Я.И. Мир поэзии и дружбы. - Ужгород, 1979 - С.177-185.

О.Мазурка стало всебічне вивчення краєзнавчої діяльності Ю.Жатковича та діяльність в царині вивчення історії Закарпаття львівського Наукового товариства ім.Шевченка¹. Г.Павленко акцентував увагу на працях з історії Закарпаття російського дослідника І.Срезневського. В.Задорожний підняв актуальну проблему про стан дослідження творчої спадщини М.Лучкая².

При написанні дисертації автором використані дослідження молодих вчених Й.Кобалья, М.Вегеша, М.Рошка. Й.Кобаль підготував і опублікував цінний бібліографічний покажчик праць відомого краєзнавця Т.Легоцького з великою біографічною статтею³. Для з'ясування ролі А.Волошина в історико-краєзнавчому процесі певне значення має праця "Августин Волошин". Частково досліджуваної проблеми торкається М.Олашин та М.Рошко.

Серед російських вчених Л.Лаптева присвятила в 1960-х рр. кілька циклических повідомлень діяльності В.Францева, що активно займався історією Закарпаття. Серед вчених далекого зарубіжжя особлява роль належить П.Р.Магочі, що висловив цінні думки з приводу історії історичного краєзнавства на Закарпатті⁴.

Аналіз досліджень, присвячених вивченню історико-краєзнавчого процесу на Закарпатті початку XIX - 30-х рр. XX ст. дозволяє зробити висновок про те, що ця проблема знайшла певне виствітлення у науковій літературі. У більшості праць розглядаються, як правило, лише деякі аспекти проблеми, досліджується роль окремо взятих краєзнавців, не розкритий внесок ряду вчених Галичини, Росії та Чехії, значення періодичної преси та громадських об'єднань у поширенні

¹ Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик та етнограф // Сатурніс - Карпатика. Билет 2 - Ужгород, 1993. - С.176-186; Він же. Роль Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у вивченні історії Закарпаття // Сатурніс - Карпатика - Вилет 1. - Ужгород, 1992. - С.106-134.

² Задорожний В.Є. Про стан дослідження історичної спадщини М.Лучкая // Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. XX ст." - Ужгород, 1992. - С.142-145.

³ Кобаль Й.Т.Легоцький. Бібліографічний покажчик праць. - Ужгород, 1990.

⁴ Магочі П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 - 1948) - Ужгород, 1994.

історико-краєзнавчих знань. Значна частина досліджень мають винятково описовий характер.

Не дивлячись на солідну бібліографію, монографічні дослідження, в яких історичне краєзнавство розглядалося б як самостійне явище у культурному та науковому житті Закарпаття XIX - 30-х рр. XX ст., відсутні. Тому назріла необхідність комплексного всебічного дослідження вказані проблеми. Актуальність вказаних питань в науково-пізнавальному плані, недостатня їх наукова розробка і обумовила вибір даної теми в якості предмета дослідження.

Мета і завдання дослідження. Дисертант ставить своєю метою проаналізувати форми і методи історико-краєзнавчої роботи в XIX - 30-х рр. XX ст., обґрунтувати внутрішню періодизацію даного процесу, з'ясувати вклад окремих краєзнавців, та наукові результати їх діяльності. Виходячи з загальної мети, в дисертації ставляться такі завдання:

- проаналізувати питання, зв'язані з початком історико-краєзнавчого вивчення Закарпаття;
- показати особливості цього процесу на різних етапах;
- з'ясувати роль перших культурно-освітніх товариств та друкованих органів у другій половині XIX ст. у розповсюдженні історико-краєзнавчих знань;
- прослідкувати взаємозв'язок між позицією державних органів та результативністю історико-краєзнавчої роботи;
- вивчити конкретний вклад у історико-краєзнавчу спадщину професійних вчених, аматорів, окремих краєзнавчих товариств.

Джерельна база. Базою дисертаційного дослідження лежать різноманітні архівні і опубліковані джерела. Вони діляться на три основні групи: а) архівні матеріали; б) газети, журнали та інші періодичні видання; в) опубліковані документи.

Архівні матеріали, використані при підготовці даного дослідження, знаходяться, переважно, у фондах Закарпатського обласного державного архіву (далі - ЗОДА). Великий за обсягом і різноманітний за змістом матеріал знаходимо у фонді шкільного реферату цивільної управи Підкарпатської Русі. Ці документи розкривають роль ряду державних установ Чехословаччини 20-30-х рр. ХХ ст. у розвитку історичного краєзнавства, охороні пам'яток історії та культури, містять переписку офіційних структур з керівництвом громадсько-культурних організацій та центральними органами у Празі. У фондах шкільного реферату знаходяться також ряд цінних документів, що належать перу окремих дослідників минулого Закарпаття, наприклад О.Петрова та ін. Певну роль у дослідженні церковної історії Закарпаття відіграли Мукачівська греко-католицька єпархія та Мукачівський монастир отців Василіян. Підтвердження цьому знаходимо в їх фондах у ЗОДА. Фонд музею ім.Т.Легоцького, що знаходився у місті Мукачеві містить широкий спектр документів, що дають можливість послідувати в хронологічному порядку різні аспекти діяльності цієї організації. Відповідні матеріали, що широко використані при написанні роботи, знаходимо в архівах Етнографічного товариства Підкарпатської Русі, правління культурно-освітніх товариств ім.О.Духновича та "Просвіти", учительського товариства Підкарпатської Русі. Архівні матеріали, що містяться в ЗОДА, дозволяють відтворити досить повну картину організації краєзнавчої справи на Закарпатті у 20-30-х рр. ХХ ст., місце і роль окремих осіб, громадських об'єднань та державних органів у її розвитку. Більшість архівних матеріалів, на яких базується дане дисертаційне дослідження, вводиться в науковий обіг вперше.

Для дослідження історико-краєзнавчого руху на Закарпатті у другій половині ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. велике значення має преса, яка знаходиться в ЗОДА, бібліотечі Ужгородського державного

університету, Львівській науковій бібліотеці ім.В.Стефаника НАН України. Для аналізу особливостей історико-краєзнавчого процесу на Закарпатті другої половини ХІХ - початку ХХ ст. у дисертації широко використані матеріали, що друкувалися на сторінках перших закарпатських газет та журналів "Свет", "Новый свет", "Карпат", "Наука", "Неделя", "Листок". У 20-30-х рр. на Закарпатті виходили десятки періодичних видань. Для вивчення проблем історичного краєзнавства того часу особливе значення мають часописи, що видавалися культурно-освітніми організаціями: "Науковий збірник товариства "Просвіта", орган педагогічного товариства Підкарпатської Русі "Подкарпатська Русь", орган товариства ім.О.Духновича "Карпатский свет", "Етнографічні вісті", "Наш рідний край" та ін., матеріали яких широко представлені в дисертації.

Велику цінну групу джерел становлять опубліковані праці краєзнавців ХІХ - 30-х рр. ХХ ст., які аналізуються в розділах даного дисертаційного дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що тут вперше зроблена спроба комплексного дослідження історико-краєзнавчого процесу на Закарпатті в ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. як специфічного самостійного явища в культурно-науковому житті Закарпаття вказаного періоду.

В науковий обіг вперше зводиться великий масив фактичного матеріалу, в т.ч. й неопублікованого, що свідчить про різноманітність форм і методів історико-краєзнавчої роботи в різні історичні періоди.

У роботі вперше проаналізовано специфіку історико-краєзнавчої традиції на Закарпатті у ХІХ - 30-х рр. ХХ ст., зроблена спроба її періодизації, визначення особливостей кожного етапу, визначення ролі окремих краєзнавців та організацій у вивченні минулого краю.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що наукові результати даного дослідження можуть бути використані для дальшого вивчення історії Закарпаття, історико-краєзнавчого руху в краї у різні

історичні періоди. Основні положення, теоретичні висновки і фактичний матеріал можуть бути запозичені для створення узагальнюючих і спеціальних праць, використовуватися у навчальному процесі шкіл і вузів, при розробці лекційних курсів, для масового читача, що цікавиться історією Закарпаття.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації вкладаєні у журнальних та газетних статтях, виступах автора на щорічних конференціях професорсько-викладацького складу УжДУ, а також на міжнародних наукових конференціях, присвячених пам'яті Івана Панькевича (Ужгород, 1992), "Олександр Духнович і наша сучасність" (Словаччина, м.Сніна, 1993 р.), "Анатолій Кралицький і його доба" (Словаччина, м.Меджилабірці, 1994 р.) Апробація роботи проводилася також на засіданні кафедри історії України Ужгородського державного університету.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист. Опрацьовані джерела та література, їх узагальнення дають можливість висунути на захист такі основні положення:

1. Однозначно назвати дату зародження історико-краєзнавчого руху Закарпаття важко, однак з початку XIX ст. вивчення свого минулого стає безперервним, проходить ряд специфічних етапів і найвищого розвитку набуває в 20-30-х рр. XX ст.

2. У першій половині XIX ст. було написано ряд історико-краєзнавчих досліджень, з яких виділяються праці І.Базилевича та М.Лучкая. Однак вони не одержали широкого резонансу, зокрема, через відсутність громадських об'єднань та періодичної преси.

3. У другій половині XIX ст. історико-краєзнавчі знання стають надбанням широкого громадського загалу, дякуючи, перш за все, товариству св. Василя Великого та першим періодичним виданням, що виходили на Закарпатті.

4. На рубежі XIX - XX ст. історичним краєзнавством зацікавлюються професійні історики, що позитивно вплинуло на якість дослідження історії Закарпаття, розширення тематики, введення в науковий обіг нового фактичного та джерельного матеріалу.

5. Важливою передумовою успішного розвитку історичного краєзнавства на Закарпатті у 20-30-х рр. XX ст. була конструктивна роль державних та церковних органів, наявність широкого спектру культурно-освітніх організацій.

6. У 20-30-х рр. історичне краєзнавство набуло багаторівневого характеру, його розвитку сприяли багаточисельні аматори і професійні дослідники.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

У вступі обгрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність та рівень історіографічної розробки, визначено хронологічні межі дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, окреслено використану джерельну базу, зказано на наукову новизну і практичне значення дисертації.

У першому розділі - "Розвиток історичного краєзнавства на Закарпатті в XIX - на початку XX ст." - охарактеризовано процес зародження історико-краєзнавчої традиції та перші етапи його розвитку.

Питання про початок історичного краєзнавства як системи наукових знань про історію, етнографію, фльклор краю важко розв'язати однозначно, вказавши якусь конкретну дату чи прізвище. Однак з початку XIX ст. цей процес стає, практично, безперервним.

Відомими пам'ятниками історико-краєзнавчої думки цього періоду стали праці І.Базилевича, М.Лучкая, К.Мейсарша. Звертається увага на широкий спектр оцінок, даних цим дослідженням вченими у наступні періоди. І.Базилевич та М.Лучкай заклали тематичні рамки, за які, практично не виходили краєзнавці ХІХ ст. Певний вклад у розвиток історичного краєзнавства першої половини ХІХ ст. внесли уродженці краю І.Орлай, Ю.Гуца-Венелін, хоч їх слід розглядати, скоріше, в контексті розвитку російської культури та науки.

Революційні події в Угорщині кінця 40-х рр. ХІХ ст., крім іншого, започаткували новий етап у розвитку історичного краєзнавства на Закарпатті. У цей період значно активізується громадсько-політичне життя в краї, а його авангарді стають греко-католицькі священники. Ідеологія яких відома як "будительство". Серед них - О.Духнович, А.Кралицький, О.Митрак, Є.Фенцик, І.Сільвай активно займалися дослідженням історії, етнографії, фольклору Закарпаття, шукаючи в минулому аргументи для своєї громадської діяльності. Тому другий розділ присвячений історико-краєзнавчій діяльності "будителів". Тут з'ясовується також внесок перших періодичних видань, що з'явилися на Закарпатті у активізацію історико-краєзнавчого руху та поширення знань про минуле краю. Газети "Свет", "Новий свет", "Карпат", "Наука", "Неделя", "Листок", маючи різне громадсько-політичне спрямування, сприяли розвитку історичного краєзнавства в краї. На їх шпальтах публікувалися багаточисельні історичні матеріали, заклики до участі в краєзнавчих конкурсах, роз'яснення щодо збереження і збирання пам'яток старовини тощо.

У третьому параграфі автор зосереджується на аналізі вкладу в історичне краєзнавство професійних дослідників, що не поділяли романтизму будителів, а прагнули до об'єктивних знань. Т.Легоцький, Г.Стрипський, В.Гнатюк, О.Петров, що закінчили світські вузи, проводили на Закарпатті археологічні розкопки, активно вивчали

джерела в архівах та бібліотеках, збирали, узагальнювали і публікували польовий етнографічний та джерельний матеріал, критично переосмислювали зроблене їх попередниками. Еволюційний розвиток історико-краєзнавчої традиції на Закарпатті був загальмований першою світовою війною та наступними політичними подіями, але з початку 20-х рр. піднявся на якісно новий рівень.

У другому розділі - "Організація краєзнавчої справи на Закарпатті в 20-30-х рр. XX ст." - йдеться про те, які організаційні чинники впливали на стан історичного краєзнавства у міжвоєнний період. У першому параграфі з'ясовується місце і роль державних органів у розвитку краєзнавства. Федеральні та місцеві органи державної влади Чехословаччини проводили конструктивну політику щодо функціонування та розвитку громадських інститутів взагалі та краєзнавства зокрема. Чехословацькі урядові структури сприяли налагодженню обліку та збереженню пам'яток історії і культури, фінансували археологічні та інші дослідження, допомагали розгортанню музейництва в краї. Особливу роль зіграло Міністерство шкіл і народної освіти та його структурний підрозділ на Закарпатті - шкільний реферат, що входив до складу цивільної управи. Цей орган, зокрема, займався запровадженням краєзнавства для вивчення у школах різних рівнів, публікацією підручників для них, підготовкою педагогічних кадрів через систему спеціальних курсів та семінарів. певну роль у розвитку історико-краєзнавчої справи внесли монастирі, архів та бібліотека Мукачівської єпархії, що володіли багатим джерельним матеріалом.

У другому параграфі досліджується роль культурно-освітніх товариств у розвитку історичного краєзнавства на Закарпатті. Товариства "Просвіта", ім.О.Духновича, Етнографічне товариство, Музейне товариство ім.Т.Легоцького та багаточисельні краєзнавчі гуртки проводили різноманітну за формою і методами краєзнавчу

роботу: організовували бібліотеки краєзнавчої літератури, різноманітні виставки, формували музейні колекції, організовували екскурсії, конкурси, вікторини, святкування історичних ювілеїв тощо. Культурно-освітні товариства залучили до вивчення історії, етнографії, культури краю сотні ентузіастів з числа селян, учнів, вчителів, священників. Завдяки їх зусиллям були збережені та досліджені сотні пам'яток історії, археології, архітектури, письменності. В той же час, у "Просвіті", товаристві ім.Духновича, Етнографічному товаристві працювали вчені, чий імена залишилися в історії науки на Закарпатті, зокрема, В.Гаджега, І.Панькевич, Й.Янкович, В.Залозецький та ін.

Важливим здобутком краєзнавчих товариств, що діяли на Закарпатті в 20-30-х рр. було видання наукових та науково-популярних часописів. Найбільш авторитетним серед них був "Науковий збірник товариства "Просвіта". Органом педагогічного товариства був журнал "Подкарпатська Русь", присвячений, переважно, краєзнавчим справам. Обидва часописи очолював педагог, вчений І.Панькевич. Вчитель О.Маркуш зумів наокозодити у міжвоєнний період випуск спеціального історико-краєзнавчого журналу для дітей, що виходив під назвою "Наш рідний край". Цікаві історико-краєзнавчі матеріали публікував орган товариства ім.О.Духновича - журнал "Карпатский свет".

У третьому розділі - "Основні напрями історико-краєзнавчих досліджень", зроблена спроба згрупувати основний масив історико-краєзнавчих досліджень, що побачили світ впродовж 20-30-х рр. ХХ ст., у кілька тематичних груп, залежно від предмету дослідження. У першому параграфі аналізуються узагальнюючі, синтезуючі праці О.Петрова, О.Мицюка, І.Кондратовича, В.Пачовського, Ф.Тіхого. Їх автори на основі нових фактичних та джерельних матеріалів, введених у науковий обіг у кінці ХІХ - на початку ХХ ст., намагалися вибудувати внутрішньо несуперечливу схему закарпатської історії,

принципи її періодизації, з'ясувати історичну роль окремих діячів та накреслити перспективи дальших історико-краєзнавчих досліджень.

Другий параграф присвячений дослідникам, що вивчали пам'ятники матеріальної культури та історію населених пунктів Закарпаття. Завдяки наполегливій праці Й. Янковича та інших археологів, протягом 20-30-х рр. було досліджено ряд археологічних об'єктів. Матеріали розкопок публікувалися на сторінках краєзнавчих часописів, узагальнювалися в окремих монографіях. Актуальною краєзнавчою темою було дослідження дерев'яної та кам'яної церковної архітектури, іконопису, народного дерев'яного житла, одягу тощо. Подібні дослідження мали дворівневий характер: учні, вчителі, селяни описували конкретні пам'ятники свого села, а професійні краєзнавці (І. Пинькевич, В. Залозецький, В. Саханів та ін.) осмислювали та узагальнювали цей матеріал, публікували його. Протягом міжвоєнного періоду були написані і частково опубліковані історичні нариси про міста і села Закарпаття. Не дивлячись на те, що в основі цих досліджень часто лежали не конкретні факти, а перекази та легенди, подібні праці мали велике виховне значення.

Дисертація завершується висновками, у яких підсумовано результати дослідження, зроблено певні узагальнення. Автор прийшов до висновків, що історико-краєзнавча традиція на Закарпатті досягла найвищого розвитку у 20-30-х рр. XX ст. Узагальнено досвід організації краєзнавчого руху та його основні наукові результати. Відзначається, що на сучасному етапі, коли спостерігається своєрідне відродження історичного краєзнавства на Закарпатті, вивчення попереднього досвіду є необхідною передумовою його дальшого поступального розвитку. Разом з тим вказано, що діяльність ряду краєзнавчих організацій та науково-краєзнавчий доробок окремих вчених потребують дальшого поглибленого вивчення.

Основний зміст і головні положення дисертації викладені у таких роботах:

1. "Старая латинская записка о с.Гукливой" // Наукові розробки молодих вчених - Ужгород, 1991 - С.230-232 (у співавторстві)
2. Історико-краєзнавча тематика на сторінках "Наукового збірника "Просвіти" // Наукові розробки молодих вчених - Ужгород, 1991 - С.236-238
3. Іван Панькевич і проблеми історичного краєзнавства Закарпаття в 20-30-х рр // Матеріали наукової конференції присвяченої пам'яті І.Панькевича - Ужгород, 1992 - С. 193-195
4. Краєзнавчий часопис "Подкарпатська Русь" // Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр ХХ ст." - Ужгород, 1992 - С. 70-74.
5. До питання про зародження краєзнавства на Закарпатті та його розвиток до середини ХІХ ст // Матеріали науково-практичної конференції - Ужгород, 1993 - С. 34-45.
6. Редактор, етнограф, краєзнавець // Несопалима купина - Київ, 1993 - №3-4 - С.139-145 (у співавторстві)
7. Зневажаєні манускрипти. До питання про зародження краєзнавства на Закарпатті та його розвиток до середини ХІХ ст. // Карпатський край - 1994 - №7-12 - С.61-63.
8. Скалки минувшини (Краєзнавство в пресі Закарпаття) // Карпатський край - 1995 - №1-4 - С.40-43.

Keretsman V Y "Historical Local Lore Studying in Transcarpathia from the beginning of XIX century till 30-th of XX century". Dissertation for the degree of Candidate of Historical Science, specialty 07.00.02 - History of Ukraine. Uzhorod, 1995.

In the dissertation the process of appearance of historical Local Lore history and it's development till 30-th of XX century is overallly investigated on the basis of studying the sources and scientific literature. Works of professional scientists as well as amateurs, role of state and social structures in the development of Local Lore Studying are investigated.

Керетман В. Ю. Историческое краеведение на Закарпатье начала XIX - 30-х и XX ст. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - история Украины. Набавка истории Украины Ужгородского государственного университета Ужгород. 1995.

В диссертации на основании изучения источников и научной литературы беспристрастно исследуется процесс возникновения исторического краеведения и развития его до 30-х гг. XX в. Исследуются как работы профессиональных ученых, так и любителей, роль государственных и общественных структур в развитии краеведения.

Ключові слова: краєзнавство, дослідження, зматори, товариство.

V. Keretsman

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

P. M.

448896

AB 32.564